

Joanna Rapacka

LEKSYKON TRADYCJI CHORWACKICH (LEKSIKON HRVATSKIH TRADICIJA)

Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy,
Warszawa 1997, 272+XXX str.

Hrvati odavna imaju osjećaj da ih drugi narodi ne razumiju. U velikoj mjeri s pravom: međusobno razumijevanje, naime, zahtijeva poznavanje, a s time su mali narodi, čak i oni koji nisu tako mali, uvijek imali problema. Nemaju svi sreće kao Francuzi, Nijemci ili barem Talijani. Tko u svijetu uči hrvatsku povijest ili književnost? Većina Hrvata osjeća zbog toga nešto nalik na gorčinu, a neki pak od toga, ne do kraja opravdana, ali posve razumljiva osjećaja prelaze u krajnost i tvrde da o Hrvatima i Hrvatskoj u svijetu nitko ništa ne zna, što je već gruba neistina. Ponegdje ipak postoje znanstvenici koji se bave hrvatskom poviješću, književnošću, jezikom i kulturom, a to znači da ih ne samo poznaju nego i istražuju. Dokaz za to je cjelokupan rad profesorice Joanne Rapacke iz Varšave.

U svojim knjigama i člancima ona se bavi širokom lepezom kroatističkih tema, od svoje uske specijalnosti, povijesti književnosti, sve do široko razumijevane kulture i snjome vezanih socioloških pojava. Dobro poznavanje ne samo kroatističke tematike, nego i poljske književnosti i kulture, te književnosti i kulture drugih slavenskih naroda, daje Rapackoj mogućnost komparacija u čemu i jest jedan od njezinih velikih doprinosa kroatistici općenito.

U knjizi Joanne Rapacke *Leksikon hrvatskih tradicija*, objavljenoj na poljskome u Varšavi, predmet autoričina interesa je tradicija hrvatskog naroda. Što je tradicija? Pjesme, običaji? Sigurno, no u ovom slučaju radi se o ideologemima, dakle onim mjestima,

dogadajima, osobama i pojmovima iz povijesti i kulture koji kao simboli igraju važnu integracijsku, samoidentifikacijsku ulogu kod pripadnika jedne zajednice, u ovom slučaju nacije. Ti simboli imaju određeno značenje za pripadnike zajednice te su od njih izrazito vrednovani, no značenje i vrednovanje, pozitivno ili negativno, ne moraju se podudarati s recentnim stanjem spoznaje povijesne ili neke druge znanosti. Hijerarhija pojmova od kojih se tradicija sastoji mora odgovarati svijesti prosječnog pripadnika zajednice. Ta se pak svijest oblikuje odgojem i obrazovanjem, kristalizira pod utjecajem književnosti, a u današnje doba u najvećoj mjeri televizije. Uz neizbježne promjene prenošena je s naraštaja na naraštaj; puna je mitova nastalih na temelju činjenica, ali i neistina.

Popis natuknica u *Leksikonu* sastavljen je na temelju današnjeg stanja svijesti, prema prisutnosti pojedinih pojmova u sredstvima javnog priopćavanja, visokoj i popularnoj književnosti, kulturnoj i političkoj publicistici, školskim udžbenicima, slikarstvu te drugim oblastima društvenog života. Autorica je izabirala samo one elemente koji čine tradiciju cijele nacije (stoga u knjizi nisu prisutne regionalne tradicije ako se ne odražavaju na svijest cjelokupne zajednice) te one čija je trajnost potvrđena, a potječu iz vremena prije 1914. godine. Na taj je način načinjen općehrvatski kanon tradicijâ. Tome su pridodani pojmovi koji su danas izgubili važnost i značenje, ali su ranije bili prisutni u hrvatskoj kulturi, pa su stoga nezaobilazni za razumijevanje stare hrvatske književnosti, primjerice likovi Aleksandra Makedonskog ili Skenderbega Kastriotića.

Joanna Rapacka u svome se *Leksikonu* ne bavi ideologemima nastalima nakon 1914. godine. Razlog objašnjava u uvodu: s jedne strane, sustav novih pojmova, njihova hijerarhija i vrednovanje nisu se još stabilizirali, a s druge pak strane – prema autorici – oni imaju snažan ideološki i politički naboj zbog čega se ne mogu smatrati dijelom općehrvatskoga kanona. Autorica smatra da evolucija sustava tradicije u 19. stoljeću zahtijeva veću vremensku distancu, dok su se u 20. stoljeću posve promijenili načini prenošenja tradici-

je, pa je stoga posve razumljivo da bi istraživanje novijih pojava zahtijevalo ne samo dugogodišnji rad, po mogućnosti veće grupe ljudi, nego i drugačiji pristup. Ipak, granica 1914. godine u *Leksikonu* Rapacke je fleksibilna, a autorica, ondje gdje je to bilo nužno ili poželjno, izlazi iz vremenskog okvira te predstavlja odraz tradicija na hrvatsku svijest u 20. stoljeću, sve do današnjih dana.

Značenje pojedinih ideologema u hrvatskoj tradiciji definirano je ukratko na početku svake pojedine natuknice, pri čemu je naznačena njihova eventualna kontroverzност i višeznačnost. Njihovu povijest, promjene koje su doživjele u prošlosti, Joanna Rapacka rekonstruirala je na temelju književnih, publicističkih i pučkih tekstova, pri čemu se u njihovu odabiru nije vodila isključivo njihovom umjetničkom vrijednošću, nego popularnošću, koju potvrđuje recepcija, ili je pak posezala za tekstovima reprezentativnima za određeno razdoblje. Tradicionalno značenje ideologema konfrontira se sa strogo faktografskim informacijama predstavljenima na temelju suvremenih radova iz povijesti, povijesti književnosti i kulture. Podaci o osnovnoj korištenoj tekstualnoj građi, kao i o stručnoj literaturi, navedeni su ispod pojedinih natuknica. Osnovni dio *Leksikona* dopunjuju biografske note značajnijih autora, kazalo imena i zemljopisnih pojmova, bibliografija te nekoliko ilustracija i zemljopisnih karata. Citati koji su u tekstovima navedeni u izvorniku prevedeni su na poljski ispod natuknica.

Leksikon sadrži više od pedeset natuknica, među kojima je većina opširna i zauzima po nekoliko stranica. Neke govore o ključnim osobama hrvatske povijesti, u rasponu od srednjovjekovnih vladara kao što su Tomislav ili Zvonimir preko hrvatskih velikaša (Frankopani i Zrinski) do preporoditelja i političara 19. stoljeća. Svoje su mjesto našli i Ljudevit Gaj i Josip Juraj Strossmayer, ban Josip Jelačić i Ante Starčević ili pak osobe vezane uz hrvatski prostor, primjerice, car Dioklecijan ili Sveti Jeronim. Osim osoba, obrađeni su pojmovi koji označavaju mjesta, kao Dubrovnik i Zagreb, ili povijesno-zemljopisni pojmovi kao Ilirija, Crvena

Hrvatska i Bosna, ali i povijesni ili legendarni događaji kao što su "dolazak Hrvata na Jadran", urota Zrinskih i Frankopana ili Rakovička buna. Također, za hrvatsku su tradiciju ne manje važne određene kulturne pojave i ideologije: glagoljaštvo, ilirizam, jugoslavenska ideja... Rapacka govori o banu, uskocima, Vojnoj krajini, *šahovnici* hrvatskog grba te o mnogim drugim ideologemima različitog podrijetla koji su odigrali značajniju ulogu u svijesti Hrvata.

Primjer koji ovdje donosimo u cijelosti najbolje će pokazati i metodologiju autoričina rada i vrijednost njezina ostvarenja, kao i uravnotežen stil kazivanja u kojemu se usporo iznose – ali i uvijek jasno razgraničuju – činjenice dosegnute znanstvenom spoznajom i činjenice koje su dio politički, emocionalno ili ideološki motiviranih predodžbi.

Predzide, *antemurale christianitatis*, ključan pojam hrvatske vizije sudbine naroda uvjetovan položajem hrvatskih zemalja na granici civilizacija. Bit toga pojma u hrvatskoj tradiciji jest osamljena obrana vrijednosti i poretka Zapada pred Istokom.

Osnovni značenjski opseg pojma formirao se u vrijeme turskih ratova. Početak više od dvjesto godina duge epopeje hrvatskog predzida bio je pad Bosne 1463. godine, koji je Turcima otvorio put na zapad i doveo do toga da su se hrvatske zemlje našle na prvoj crti bojišnice. To je razdoblje P. Ritter Vitezovića, hrvatski polihistor iz sedamnaestoga stoljeća, u naslovu svoje poeme nazvao *Plorantis Croatiae saecula duo* (1703).

Tijekom ta dva stoljeća hrvatske su se granice premještale sve više prema zapadu i sjeveru, sve dok potkraj 16. stoljeća od hrvatskoga kraljevstva nisu ostali samo ostaci (*reliquiae reliquiarum*). Do kraja 16. stoljeća, usprkos povremenim uspjesima, povezanim, među ostalim, s imenima bana Petra Berislavića (1450–1520) i Nikole Jurišića (oko 1490–1545?), povijest turskih ratova bila je prije svega povijest poraza, počevši od bitke na Krbavskom polju (1493) preko velebne iako uzaludne obrane Knina (1522), Klisa (1537), mađarskoga Sigeta (1566), Gvozdand-

skoga (1576), pa sve do pada Bihaća 1592. godine.

Tek od trenutka zaustavljanja turske vojske kod Siska, 1593. godine, granica se prestala premještati na sjever, a nakon stanovita vremena kršćanska je vojska pokrenula proces *reconquiste*, čije su etape označavali redom: mir u Srijemskim Karlovcima (1699), Požarevcu (1718) te Beogradu (1739). To je donijelo oslobođenje od osmanske vlasti za većinu hrvatskih zemalja. Usprkos tome, prihvaćanje rezultata mira u Srijemskim Karlovcima kao uskrснуća Hrvatske (P. Ritter Vitezović, *Croatia Rediviva*, 1700) bilo je iluzorno. Oslobođene zemlje, koje su prema odredbama mira pripale Habsburgovcima, samo su u manjem dijelu bile administrativno vraćene Kraljevstvu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Većim dijelom ušle su u sastav Vojne Krajine. Južne pak zemlje, koje su nekad bile kolijevka hrvatske države, priključene su mletačkim posjedima (mletačka Vojna krajina).

Ideja Hrvatske kao predzida, ili kako je to u Nürnbergu 1522. godine rekao Bernardin Frankopan, štita i vrata kršćanstva, ima bogatu dokumentaciju u staroj hrvatskoj pismenosti. Ta se ideja ponavlja u bogatoj protuturskoj književnosti, prije svega u govornima i apelima koji su s molbama za pomoć upućivani svim velesilama kršćanskog svijeta, te u lijepoj književnosti u svim regijama od Dubrovnika do sjeverne Hrvatske. Osim osnovne metafore predzida, funkcionirao je cijeli niz srodnih metafora, počevši od vrata i štita Europe, sve do žala o koje se razbija osmansko more, kao u pjesmi *Trublja slovinska* (1665) dubrovačkog pjesnika V. Menčetića: "Od ropstva bi davno u valih / potonula Italija, / o hrvatskih da se žalih / more otomansko ne razbija!"

Herojske borbe protiv Turaka nisu bile samo tema prvih hrvatskih epskih poema svjetovne tematike (B. Karnarutić: *Vazetje Sigeta grada*, 1584.; A. Sasin, *Razboji od Turaka*, 1594/5), nego su nametale i interpretaciju biblijskih događaja, kao u poemi *Judita* (1521) Marka Marulića, koja stoji na počecima hrvatske književnosti na narodnom jeziku. Turski su ratovi bili također glavna tema

barokne epike, pri čemu vidokrug autora nije obuhvaćao samo vlastiti vojni *theatrum*, kao u poemi P. Zrinskoga *Jadranskog mora sirena* (1660, Siget), nego i bojno polje kod Hotima (*Osman* I. Gundulića, nastao prije 1638) i Beča (P. Kanavelović, P. Bogašinović). Prema temi hrvatskog predzida nije bilo ravnodušno ni isusovačko kazalište, koje je u svom repertoaru zabilježilo kako poraz kod Sigeta tako i pobjedu kod Siska.

Osim visoke književnosti vjerne viteško-herojskim uzorima, postojala je i pučka pjesma i bogata književnost za puk, koja je isticala drugi tip junaka: krajišnika, hajduka, uskoka, ponekad čak neustrašivog franjevca, a ako je slavila iste heroje kao i visoka književnost, dakle banove i vitezove, oni su pod perom popularnih pisaca postajali slični pučkim junacima (F. Grabovac, A. Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*).

Narodni preporod (ilirizam) prenio je u nacionalni panteon obje vrste junaka te preuzeo cijelu koncepciju predzida. Smatrajući protutursku ideologiju bitnim elementom jugoslavenske integracije, on ju je istodobno proširio na cijeli južnoslavenski prostor, gdje je turski problem sačuvao svoju aktualnost (Bosna, Srbija, Crna Gora). U svojoj otvorenosti prema Istoku i Jugu narodni je preporod išao tragom A. Kačića Miošića, najpopularnijega od starih hrvatskih pisaca, za kojega je tursko pitanje uvijek imalo opće južnoslavenske dimenzije. Karika koja je povezivala staru tradiciju predzida s novim vremenom bila je poema T. Goričana *Opsedenje i poboj sisečki* (1837), napisana na kajkavskom dijalektu, vjerna povijesnoj hrvatskoj materiji. pisci ilirizma, iako nadalje slave stare junake, u svojim se umjetničkim ostvarenjima okreću i širem južnoslavenskom prostoru. Nije slučajno što se *Smrt Smail age Čengića* (1846) I. Mažuranića, najveće pjesničko remek-djelo razdoblja ilirizma koje nesumnjivo pripada široko shvaćenoj književnosti predzida, ne bavi općeslavljanim Nikolom Zrinskim (Siget), nego crnogorskim gorštacima.

U drugoj polovici 19. stoljeća ideja hrvatskog predzida postala je znatno složenija: s jedne su se strane pojavile tendencije idealizacije muslimanskog svijeta i traženja za-

jednčkih korijena s bosanskim muslimanima (Bosna), a s druge je pak strane, predmet oštre kritike postala osoba koja je dotad na najpotpuniji način simbolizirala ideju predziđa, tj. već spomenuti Nikola Zrinski. To ipak nije označavalo odbacivanje ideje predziđa nego – osim malih promjena na ljestvici junaka i događaja koji su je izražavali – samo pretvaranje te ideje u opću: u ideju hrvatske granice – mosta između Rima i Bizanta, među ostalim u jugoslavenskoj ideologiji (jugoslavenska ideja), ili, u nekim ideologijama hrvatskog ekskluzivizma, u ideju hrvatskog predziđa koje dijeli Europu od balkanskoga kaosa (str. 142–145).

Knjiga Joanne Rapacke zasigurno će pomoći olakšavanju komunikacija među Poljacima i Hrvatima općenito te pridonijeti poznavanju hrvatske kulture u Poljskoj (ali i drugdje, nađe li put do ljudi zainteresiranih za hrvatsku kulturu). Joanna Rapacka svjesna je opasnosti vezanih uz njezin rad. S jedne strane, morala se suočiti s teškoćama vezanima uz dostupnost literature i služiti se terminologijom iz različitih znanstvenih oblasti, a s druge se zatekla u teškoj situaciji, sličnoj onoj voajera koji zaviruje u intimni život tuđe zajednice, pa se stoga ograđuje od autoritativnog shvaćanja svojih interpretacija. Taj se nedostatak ipak može shvatiti i kao prednost, jer je Poljakinja Rapacka ostala slobodna od ograničenja koja su česta kod domaćih pisaca, pa njezin pogled ne mute nepotrebni sentiment, obziri i osjećaji. Upravo bi zbog toga njezin *Leksikon hrvatskih tradicija* trebao biti zanimljiv hrvatskome čitateljstvu. Dobro bi bilo da se za njime poseže ne samo zato da se dozna što drugi znaju o Hrvatskoj, nego da se u njemu nađe inspiracija za razmišljanje o samima sebi, poticaj za traženje uzroka vlastitih kompleksa i bolje razumijevanje vlastite kulture. Stoga *Leksikon* neosporno zavređuje da se prevede na hrvatski.

Magdalena Najbar-Agičić

Anton Scherer – Manfred Straka

KRATKA POVIJEST PODUNAVSKIH NIJEMACA/ABRISS ZUR GESCHICHTE DER DONAUSCHWABEN

Osijek–Zagreb–Split: Panliber;
Graz–Stuttgart: Leopold Stocker Verlag,
1999, 152 str.

U suradnji izdavačkih kuća Panliber i Leopold Stocker Verlag te uz potporu Austrijskog kulturnog instituta u Zagrebu hrvatskoj čitalačkoj javnosti postalo je dostupno djelo o podunavskim Nijemcima, koje je po prvi put objavljeno 1988. g. pod nazivom *Der Weg in die Neue Heimat; Die Volksdeutschen in der Steiermark*. Izlazak ove knjige važan je doprinos poznavanju povijesti i sudbine njemačke nacionalne manjine (Folksdojčera) koja je svojim brojem i djelatnošću igrala važnu ulogu u istočnoj i jugoistočnoj Europi kao i na hrvatskom području. Njezin je značaj i u tome što predstavlja temu koja je na južnoslavenskim prostorima u proteklom desetljećima iz raznih razloga prešućivana, pa o njoj i ne postoji značajna literatura. Stoga, kao što u predgovoru hrvatskom izdanju naglašava gospodin Vladimir Geiger, “Ako poviješću istočne i jugoistočne Europe, bivše Jugoslavije i Hrvatske, ne držimo samo povijest većinskih naroda na tim prostorima, tada poznavanje temeljnih problema povijesti i sudbine Folksdojčera može svakako pridonijeti stvaranju potpunije slike o istočnoeuropskoj i jugoistočnoeuropskoj povijesti, napose najnovijoj.”

Knjiga sadrži dvojezični tekst, hrvatski prijevod i tekst njemačkog izvornika. Tekst se sastoji iz dviju cjelina, prvi dio, čiji je autor Manfred Straka, nosi naslov “Povijest naseljavanja Nijemaca u bivšim područjima nasljednicima Austro-Ugarske Monarhije do 1919. godine/Geschichte der deutschen Be-